

Александра Фостиков

ПОВЕЉА КРАЉИЦЕ ЈЕЛЕНЕ ДУБРОВЧАНИМА О УКИДАЊУ ЦАРИНА У МАСЛИНАМА И СЛАНОМ

1397, мај 16.

Јелена Груба, босанска краљица и удовица краља Стефана Дабише, укида царине уведене од стране Николића, испред Стона у Маслинама и у Сланом, на захтев Општине дубровачке. Први пут питање спорних царина јавља се за владе краља Дабише, августа 1395. године. У циљу њиховог укидања Дубровчани су вршили притисак на Јелену везујући исплату Стонског и Светодмитарског дохотка за питање ових царина, све до маја 1397, када их укида. Посредник Дубровника том приликом био је угледни Дубровчанин Жоре Бокшић, протовестијар босанских краљева.

A la demande de la Commune de Dubrovnik, Jelena Gruba, reine de Bosnie et veuve du roi Stefan Dabiša, supprime deux péages instaurés par les frères Nikolić, à l'approche de Ston aux lieux-dits Masline et Slano. La question de ces péages contestés a été pour la première fois soulevée sous le règne de Dabiša, en août 1395. Aux fins d'obtenir leur suppression les Ragusains ont fait pression sur Jelena en liant le versement des tributs dits de Ston et de la Saint-Dmitar à la question de ces péages, jusqu'en mai 1397, lorsque Jelena les a supprimés. L'intermédiaire de Dubrovnik à cette occasion était un certain Ragusain en vu du nom de Žore Bokšić, protovestiaire des rois de Bosnie.

Опис и ранија издања

Повеља краљице Јелене Општини није сачувана у оригиналу, већ само у препису који је према њој сачинио дубровачки писар Никола (Никша) Звездић у књизи *Liber privilegiorum*, познатој и под именом *Codex Ragusinum*,¹ лист 65в.² Књига има 118 листова и садржи преписе

¹ Јб. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, VIII. О Никши Звездићу: К. Јиреček, *Die mittelalterliche Kanzlei der Ragusaner*, AfSIPh 26–2 (1904) 174, 176, 181, 206–207.

² Према Ф. Миклошићу, она се налази на листу 55в, док је према Јб. Стојановићу, препис на листу 65б. Документ ми је достављен као лист 65в.

Александра Фостиков

повеља почевши од 1286. године.³ Данас је ова књига веома оштећена од влаге. Чува се у Државном архиву Дубровника.

Ни препис повеље није у потпуности очуван па су тако редови у доњем углу делом једва видљиви, почетак реда 34/32 је потпуно нечитак, а мастило је на многим местима избледело. На врху странице налази се регистрација повеље на латинском језику, коме следи препис саме повеље. Симболичка инвокација и први ред исписани су црвеним и украшеним словима. Да ли је остатак повеље верно преписан и да ли је и оригинал имао исти број редова не може се са сигурношћу тврдити.

Ранија издања: Ф. Miklosich, *Monumenta Serbica*, 229–230, бр. ССХХ; Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 239–240, бр. 251 (исправке у *Повеље и писма I–2*, 496); С. Новаковић, *Законски споменици*, 212–213, бр. LXXII (непотпуно).⁴

Ово издање приређено је на основу дигиталног снимка повеље начињеног у Дубровачком архиву.⁵

Текст повеље*

Изнад: MCCCCLXXXVII maii priuilegio de regina Jellena de re Dabissa |2| feče che non sia dačio auanti Stagno a Maslina ni a Slano.

|3| + Ва име отца и сина и с(ве)т(а)г)w дѣха да к вид[о]мо всакомѣ
чловекѣ |4| малым и великым како краљевствѣ ми кнез и властеле дѣ-
5 бровачци |5| дослаше пославоинымъ почтенога мѣжа протвѣистьгара
|6| Жоретѣ нашега вирьнога слѣгѣ и протвѣистьгара кои кра|7|лев-
ствѣ ми говори велми мѣдро и почтено и насъ веоме |8| ѣмилено и
велми въ всемъ почтено моли ѡд стране ре|9|ченихъ властель гр[а]да

³ Приликом преписивања Никша је често правио грешке и није поштовао хронолошки ред. Ипак, Никши се не може порећи труд да препише онако како види. Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 60, 64–65; исти, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 169 (1925) 59, нап. 28.

⁴ О главним карактеристикама ових збирки видети: Ст. Станојевић, *Историја српског народа у средњем веку. Извори и историографија*. Књига 1. О изворима, Београд 1937, 332–335, 337–338, 340–342; А. Соловјев, *О потреби издавања српског дипломатара*, ИЧ IV (1952–53) 43–69 (= ССА 1 (2002) 145–175); *ЕСИ*, 20–21, 28, 30–31 (Р. Михаљчић), 655–656 (С. Ћирковић). Ову повељу у преводу унео је у своју збирку текстова и М. Dizdar, *Antologija Starih Bosanskih Tekstova*, Alef 1997². Ово издање остало ми је недоступно.

⁵ Снимак нам је путем електронске поште доставио колега др Ненад Векарић, директор Завода за повјесне знаности у Дубровнику, на чему му се срдечно захваљујемо.

* Редакција издања и превода: Ирена Шпадијер и Татјана Суботин-Голубовић.

- Дубровника да бисмо рекли да не |10| бѣде царѣна ни една прѣкѣдъ
 10 Стономъ на Маслини и на |11| Сланомъ ерь прово⁶ ниесѣ тѣзи биле и
 ми чѣвше |12| подобне и ѣ свемъ почтене прошне и мобе реченихъ вла-
 стео |13| гр[а]да Дубровника заповидесмо и свакози ѣчинисмъ |14|
 саветомъ са б(о)годарьванемъ велможамъ властемъ |15| кралевѣства
 15 ми рѣсага восанс(ь)кога с вождомъ Хрѣвомъ |16| и са кнезомъ Пав-
 ломъ и с вождомъ Гандалемъ и с тепачиомъ |17| Баталомъ и с инемъ
 многимъ властели и властеличик(и) |18| нашега кралевѣства да к ви-
 еки викома непоречено |19| с свемъ нашимъ записомъ и повеломъ ерь ми
 гвспѣгѣ кѣра Сл(е)на |20| по изволеню божью кралица Серблемъ,
 20 Босне и Прь|21|морью и Западнемъ странамъ и к томѣ како изѣве-
 десмо |22| и свнагосмо ерь прѣво ниесѣ биле царѣнахъ на⁷ |23| мѣста
 више писана хотесмо и заповедесмъ |24| да не бѣде царѣне ни една
 прѣкѣ Стономъ |25| на Маслини и на Сланомъ ѡд селе и до вѣка ерь и
 прѣво |26| ниесѣ биле. И са и сва више писана тко годе по|27|твори да
 к проклетъ ѡтцемъ и синомъ и светемъ дѣхомъ б(о)го|28|родицомъ анге-
 25 ли и архангели и свемъ светимъ |29| и да би се ѡдрекао виере и⁸ ан-
 гела на ѣмрѣли часъ |30| и да к прѣданъ на великомъ сѣдициѣ ѣ дѣла-
 воле рѣке |31| ѣ вечни пакао како и Июда Скарриотцки и за боло |32|
 сведочѣѣ и тврѣгавѣ сеи повелѣ постависмо |33| печать нашега го-
 (спо)д(ина)а краля Стефана Дабише тогда |34| ... лѣта г(оспо)дина
 30 нашега Исѣ Хрѣста на ·ч·т·½·з· лѣт м(ѣсе)ца |35| маѣ на ·ѣ·⁹ данъ
 въ дворе кралевѣства ми ѣ Сѣтици.¹⁰

Превод повеље

Изнад: 1397, маја, повеља краљице Јелене краља Дабише, да не буде царина испред Стона у Маслинама, ни у Сланом.

У име Оца, Сина и Светога духа, да је знано сваком човеку, и малом и великом. Пошто су кнез и властела дубровачка послали краљевству

⁶ прѣво чита F. Miklosich, 229.

⁷ на уопште није прочитао F. Miklosich, 230.

⁸ и уопште није прочитао F. Miklosich, 230.

⁹ г.и. чита F. Miklosich, 230, ѣи чита Љ. Стојановић, 240, али оставља стари датум у на-
 слову. Исправку читања датума дају Ст. Куљбакин и О. Гринентал у *Повеље и писма*,
 I–2. Видети под *Дипломатичке одлике – Датум*.

¹⁰ Сѣтици чита F. Miklosich, 230.

Александра Фостиков

ми, нарочито поштованог мужа, протовестијара Жорета, нашег верног слугу и протовестијара, који краљевству ми је зборио веома мудро и с поштовањем и веома нас је покорно и с поштовањем молио у име споменуте властеле града Дубровника, да наредимо да не буде ниједне царине пред Стоном у Маслинама и у Сланом, јер испрва ту нису ни биле. И пошто смо чули ова поштовања достојна обраћања и молбе споменуте властеле града Дубровника, заповедисмо овако и поступи смо у договору са богодарованим велможама властелом краљевства ми, са русага босанског војводом Хрвојем и са кнезом Павлом, и са војводом Сандаљем, и с тепчијом Баталом, и с другом многобројном властелом и властеличићима нашега краљевства да у веке векова не буде порекнут овај наш запис и повеља. Јер ми, госпођа кира Јелена, Божијом вољом краљица Србима, Босне, Приморја и Западних страна, и к томе, пошто сазнадосмо и нађосмо да испрва нису ни постојале царине на горе споменути местима, одлучисмо и заповедисмо да не буде ниједне царине испред Стона на Маслини и на Сланом, од сада и до века, јер их ни раније није било. И сад све горе написано ко год да погази, нека је проклет од Оца и Сина и Светога духа, Богородице, анђела и арханђела и свих светих, и да му буде ускраћена вера и анђеоски у самртни час, и да буде предат у руке ђаволове, у пакао, на Великоме суду попут Јуде Искариотског. И за бољу сведоцбу и потребу, ставили смо испод повеље печат, господина нашег, краља Стефана Дабише, тада ... лета Господина нашег Исуса Христа, 1397. године, месеца маја, 16. дана, у двору краљевства ми у Сутјесци.

Дипломатичке одлике

Настанак повеље. – Дезинтеграција централне власти започета после смрти краља Твртка, у време владавине краља Дабише, настављена је и за власти његове удовице, краљице Јелене. Током тог процеса извесну самосталност задобила је породица њихових присталица и сродника, Николића, господара жупе Попово поље, којима је још краљ Дабиша уступио наплату Могориша 1393. године.¹¹

¹¹ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 244б, бр. 234; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, Из српске историје средњег века, Београд 2003, 324–325; исти, *Дубровачки трибути* (Могориш, Светодмитарски и Конавоски доходак, Провијун браће Влатковића), Глас СКА CLXVIII (1935) 218–219, 234 (= Из српске историје средњег века, 722–723); С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 180; ССА 4 (2005) 186 (С. Рудић); 193, 198–200 и нап. 4 и 26 (А. Фостиков). О процесу опадања централне

Повеља краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина

Не може се са сигурношћу тврдити када су Николићи увели царине и у којим местима око дубровачке територије. Први пут у документима ово питање налазимо у дубровачким одлукама још лета 1395. године, за краља Дабише. Тада је дато право азила Вукосаву Николићу, али не и његовој браћи Милиши и Петру, већ за њих Дубровчани кажу да се спасавају ако треба у своје царине *које су поставили поново, а којих није требало бити око дубровачког подручја*.¹² У односима с Јеленом царине постају актуелне тек годину дана касније, лета 1396, када се расправљало о жалби краљици поводом царина уведених од стране Николића, односно Милише и Петра. Том приликом одлучено је да се жали њеном посланику, Ђурађу Радивојевићу, који се тада налазио у Дубровнику.¹³ Краљици су се Дубровчани жалили изгледа и

власти и успону обласних господара, видети и: С. Ћирковић, *Русашка господа. Босански великаши на путу еманципације*, Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана, Београд 1997, 313–314 (Прештампано из: ИЧ XXI (1974)). О унутрашњим односима Јелене и Николића: А. Фостиков, *Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399)*, Браничевски гласник 3–4 (2006) у штампи.

¹² Испис ове одлуке из Дубровачког архива, коју ми је између осталих везаних за Јелену уступио С. Ћирковић, на чему му се захваљујем, гласи: Ref. 30, Cons. Rog. f. 80^v, 23. 08. 1395. – „Secunda pars est de faciendo dictum responsum solummodo dicto Vuchoslauo quod ipse et eius familia possunt venire ad se salvandum in Ragusio. Et quod Millissa et Petar, fratres dicti Vochoslai vadant ad se salvandum ad gabelas quas posuerunt de novo, que non debebant esse circa territoria Ragusii.“; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 325. Према М. Динићу, *Дубровачки трибути*, 219, нап. 59, Милиша Николић боравио је у Дубровнику због питања царина средином октобра 1396. Ref. 30, Cons. minus f. 22^v. Међутим, изгледа да овај податак о времену није сигуран. У исписима добијеним од С. Ћирковића, исти документ са истом архивском сигнатуром датира овај догађај у средину новембра 1395. године. Како се из одлуке види да је Милиша долазио у име краљице, изгледа да је у питању било подизање Могориша, чије је питање отворено пре краја октобра 1395. – М. Динић, *исто*, нап. 56.

¹³ Ref. 30, Cons. Rog. f. 90^v, 18. 08. 1396. – „Prima pars de dando domine regine Bossine tributum anni preteriti scribendo pulcris verbis ipsi regine quod pro honore suo datur ei dictum tributum et nisi ellevet douanam impositam, que prius non fuit, non intendimus modo aliquo per tempora futura dare dictum tributum et cum verbis ad hoc convenientibus ut arreatum est et confirmet pouelias et franchicias nostris et nobis concessas per predecessores suos et juret illas observare“; f. 90^v–91^v, 18. 08. 1396.– „de donando Jurech Radiuoeuich qui venit ambassiator pro parte regine. Žale mu se de facto istarum gabelarum tj. Illorum de Nicolich“. Према N. Iorga, *Notes et extraits pour servir à l'histoire des croisades au XV-e siècle II*, Paris 1899, 61, и М. Динићу, *Дубровачки трибути*, 219, они су одлучили да се овим поводом жале Ђурађу 30. септембра исте године. Ускоро потом, 20. августа 1396, одлучено је да се каже протовестијару Жори да може да обећа и трибуте, ако се укину нове царине – М. Петерковић, *Исписи из Дубровачког архива за XIV и XV век*, Архив Историјског института САНУ – Откупи, кутија 24, Везе са Босном, лист 41.

преко кнеза Гргура, који је као њен посланик боравио у граду 5. априла 1397. године, ради подизања дохотка.¹⁴ Везујући исплату доходака, Стонског и Светодмитарског, за питање ових царина, Дубровчани су вршили притисак на Јелену све до њиховог коначног укидања овом повељом од 16. маја 1397. године. Повељу је у Дубровник донео њен посланик кнез Гргур Милатовић.¹⁵

Док је сукоб око царина трајао Општина је отезала исплату трибута краљици. Исплату Могориша браћи Николић Дубровчани су одуговлачили и након Јеленине повеље о укидању царина. Доходак им је дат тек 10. августа 1397. године.¹⁶ И после овог догађаја Николићи су наставили да постављају нове царине Дубровчанима.¹⁷

Унутрашња анализа. – Повеља краљице Јелене о укидању царина Дубровнику, почиње симболичком инвокацијом којој следи и вербална *У име Оца, Сина и Светога духа*, која је у босанској канцеларији била у примени све до оснивања краљевства, када је краљ Твртко увео нови формулар под утицајем српске канцеларије. Овај стари облик вербалне инвокације, као и сам стари формулар опет су били у употреби, па и упоредној с новим од времена краља Дабише. Ипак, Јеленина инвокација одступа делимично, пошто се на њеном крају не налази реч *амин*, можда због тога што је у питању препис, тако да није

¹⁴ Ref. 30, Cons. Rog. f. 98' – „одговара се кнезу Гргуру на исти начин као Ђурђу Радивојевићу. Примео је трибут у име краљице.“ М. Динић, *Дубровачки трибути*, 234, сматра да до ове исплате није дошло. О исплати трибута већало се још 3. априла. N. Јога, *Notes* II, 68; М. Гецић, *Прилог босанској историји (1397–1399)*, ИГ 1–2 (1953) 56. Остаје нејасно који је трибут исплаћен овом приликом. О хронологији исплата трибута краљици видети: А. Фостиков, *Четири писма краљице Јелене дубровачкој Општини у вези босанских доходака*, у овом броју ССА, нап. 1–3.

¹⁵ М. Пуцић, *Споменици српски* II, 40–41, бр. 55; К. Јиречек, *Споменици српски*, 103, бр. 55; Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 240–241, бр. 252. А. Фостиков, *Четири писма*, ССА 5 (2006) 190–193.

¹⁶ М. Динић, *Дубровачки трибути*, 219.

¹⁷ У вези с царинама Николићи се спомињу поново већ пролећа 1398. године: Ref. 31, Cons. Rog. f. 114', 28. 04. 1398.– „... de induciando super eo quod scribit comes Stagni de dohaneriis (!) que posite sunt penes Stagnum.“; Ref. 31, Cons. Rog. f. 114', 04. 05. 1398.– „шаље се један nuncius ad illum qui venit ad faciendum et exigendum gabelas ante Stagnum et ad li Nikolich“. До сукоба око нових царина Николића дошло је и 1416. године – Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–1, 538–542, 548–549, бр. 561–564, 572; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 326–327; С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 187. О сукобима Николића и Општине, видети: М. Динић, *Дубровачки трибути*, 218–219; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 324–327. Видети и под *Топографски подаци*.

Повеља краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина

сигурно да ли се она налазила у оригиналу повеље или не.¹⁸ Писана по старом босанском формулару повеља краљице Јелена нема аренгу.¹⁹ Одмах иза инвокације долази промулгација *нека је на знање сваком човеку, и малом и великом*, налик оним промулгацијама које је краљ Дабиша користио у неким од својих повеља,²⁰ на коју се надовезује интервенција која нас обавештава о улози протовестијара Жорета Бокшића у преговорима око укидања царина.²¹

У експозицији краљица каже да је своју одлуку донела у договору са богодарованим велможима властелом краљевства ми, са русага босанског војводом Хрвојем и са кнезом Павлом, и са војводом Сандаљем, и са тепчијом Баталом, и са другом многобројном властелом и властеличићима, истичући не само улогу сабора већ и у том тренутку најутицајнију босанску властелу, која је тежила стварању самосталних феудалних области, војводу Хрвоја Вукчића, кнеза Павла Раденовића и војводу Сандаља Хранића, додајући на списак и тепчију Батала, зета војводе Хрвоја.²² Овде у експозицији се по први пут у сачуваним повељама босанских владара спомиње термин *русаг*, и то у новом значењу, као синоним за босански државни сабор.²³

¹⁸ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 90 (1912) 90–93. Овакву инвокацију без речи амин на крају има и једна повеља бана Стјепана II из 1329/30. године. ССА 3 (2004) 20–21 (Ј. Мргић-Радојчић).

¹⁹ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 94 (1914) 200. О различитим босанским формуларима и њиховој употреби: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 157 (1933) 167–178.

²⁰ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 94 (1914) 237.

²¹ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 96 (1920) 10. Видети и напомену бр. 12. Улогу Жорета у овим преговорима истиче краљица Јелена и у свом писму Дубровнику, од 22. маја 1397. године. Видети напомену 14. О Жорету видети под *Просопографски подаци*.

²² С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 177–180. Тепчију Батала наводи у својој повељи и краљ Дабиша Дубровнику од 17. јула 1392. године. Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 174. Овакав поредак властеле, на челу са војводом Хрвојем као најмоћнијим великашем, остао је исти све до краја прве деценије XV века – М. Благојевић, *Државност земље Павловића*, Земља Павловића: средњи вијек и период турске владавине. Зборник радова с научног скупа, Рогатица 27–29. јуна 2002, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, 124. Видети и нап. 11.

²³ Истицање сабора властеле долази као схватање да је та властела битан елемент у управљању државом – С. Ћирковић, *Сузуби венац. Прилог историји краљевства у Босни*, Работници, војници, духовници. Друштва средњовековног Балкана, Београд 1997, 302–303; исти, *Русашка господа*, 308–311. О државном сабору у Босни видети: М. Динић, *Државни сабор средњовековне Босне*, Београд 1955 (Прештампано у: исти, *Из српске историје средњег века*, Београд 2003, 229–304); *ЛССВ*, 225 (М. Благојевић).

Јеленина повеља писана је по неуобичајном распореду, по којем интитулација долази тек после промулгације, интервенције и експозиције. Том приликом Јелена користи нешто измењен Дабишин формулар за интитулацију, задржавајући новину коју је он увео мењајући стари формулар у којем је за владареву личност било устаљено прво лице једнине *Аз* у прво лице множине *Ми*. Такође, у њеном акту има још једна новина, додатак *к томъ* у значењу *и других још области*. Иако је Станоје Станојевић сматрао да овај додатак уводи краљица Јелена, изгледа да је и он, као нов елемент, уведен у канцеларију још за краља Дабише. Овај додатак задржан је у употреби и касније у босанским повељама. Тако њена титула гласи *госпођа кира Јелена, Божијом вољом краљица Србима, Босне, Приморја и Западних страна, и к томе*.²⁴

Након диспозиције којом укида царине у Маслини пред Стоном и у Сланом, долази духовна санкција, у којој се у уводу у анатему користи глагол *потворити* (*погазити*) који се често налази у босанским повељама. Ипак, ова анатема другачија је од осталих, а на њу је скренуо пажњу С. Станојевић, истичући не само да је најдужа од свих других анатема у сачуваним босанским повељама, већ и неуобичајна у односу на избор речи коришћених за клетву. Изгледа да су у овој санкцији искоришћене све познате комбинације на једном месту. Класичном проклињању Оцем, Сином и другим светим личностима, следи *и да буде предат у руке ђаволове, у пакао, на Великоме суду попут Јуде Искариотског*.²⁵ Из короборације сазнајемо да је Јелена ову повељу запечатилa печатом свог покојног мужа краља Дабише.²⁶ Шта је још следило овом помињању печата није сигурно пошто је тај део преписа нечитак.

²⁴ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 92 (1913) 125–127. У препису Дабишине повеље породици Добриновић од 18. јуна 1391. године, која је сачувана у преводу на италијански језик, у његовој титули налази се овај додатак као etc. – Ђ. Тошић, *Двије повеље босанског краља Стјепана Дабише*, ИЧ XXXIX (1992) 6, нап. 8. На значење овог додатка пажњу ми је скренуо проф. Ћирковић, коме и овом приликом изражавам захвалност.

²⁵ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 100 (1922) 17; Исти, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 100 (1922) 18–20.

²⁶ Своја документа краљица Јелена печатилa је средњим типаром свог покојног мужа, краља Дабише. О томе какав је печат стављен на ову повељу нема података. Не може се тврдити да је и она запечаћена истим средњим типаром, који је Јелена користила за писма, посебно пошто је у питању званични акт – повеља. Уп. Р. Anđelić, *Srednjo-vjekovni pečati iz Bosne i Hercegovine*, Sarajevo 1970, 33–34, 96, т. VII, сл. 11; ССА 3 (2004) 132, нап. 26. Видети и А. Фостиков, *Четири писма*, ССА 5, 190, 194, 197, 200.

Повеља краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина

Није сигурно ни да ли је на крају ове повеље стајао Јеленин потпис или не. Према Ст. Станојевићу, на крају Јелена на ову повељу није ставила потпис према старом босанском формулару, по којем се владар није потписивао.²⁷ Ипак, ако је следила нови обичај, који је уведен с прогласом краљевства, према рашком узору, на основу којег је уведено потписивање, њен потпис се можда налазио на оригиналу. На такву могућност наводи и чињеница да је она следила и узор канцеларије краља Дабише. Заједно с њим потписала је повељу 17. јуна 1392. године издату Дубровчанима. Том приликом њихов потпис је гласио: *Стефан Дабиша милошћу господа бога краљ Србима, Босни и Приморију и госпођа краљица кира Јелена*,²⁸ а сама је потписала и писмо Дубровнику од 5. марта 1399. године као *краљица Груба*.²⁹ Остала њена сачувана писма немају потпис. Ако се има у виду да Јелена у овом документу себе интитулира управо онако како се краљ Дабиша потписује на споменутој повељи, може се имати у виду да би могући потпис био налик гореспоменутој интитулацији, односно заједничком потпису. Краљица Јелена, такође, следи узор својих претходника и у својој титули наводи владавину Србима, као једину етничку одредницу међу територијалним, иако таква претензија није имала никакав ослонац у реалности.³⁰ Овај препис не садржи ни потпис писара, као ни списак сведока. Остаје непознато ко је био писар ове Јеленине повеље. Како није сачуван оригинал, није могуће установити писара на основу поређења рукописа са оним из осталих аката насталих у њеној канцеларији.³¹

Датум. – Повеља је датирана датумом и местом. Датум је одређен годином од рођења Христа, исписаном цифрама за које је писар користио бројну вредност слова из глаголице, као и за обележавање дана

²⁷ Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 27, нап. 7.

²⁸ Љ. Стојановић, *Повеље и писма I–1*, 172–175, бр. 178.

²⁹ ССА 3 (2004) 132, нап. 25 (А. Фостиков).

³⁰ С. Ћирковић, *Сугуби венац*, 285, 288–289. О осталим територијалним одредницама: М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, Sarajevo 1957, 18, 114, 139–140; Р. Анђелић, *Srednjovjekovna župa Primorje u Humskoj zemlji*, Tribunia 6 (1982) 27–40.

³¹ У Јелениној канцеларији радила су два писара: Томаш Лужац, који је био шеф канцеларије с титулом логотета још у време краља Дабише, и непознати писар, који је радио у њеној канцеларији и после њеног одласка с престола – Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 106 (1923) 69, нап. 3; Г. Ћремошник, *Bosanske i humske povelje srednjeg vijeka*, GZM n. s. IV–V (1949–1950) 145–148, 156–157; ССА 3 (2004) 132 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 188–189 (С. Рудић). Видети и: А. Фостиков, *Четири писма*, ССА 5, 189, 194, 197, 200.

Александра Фостиков

у месецу, док је месец навео словима. Наведено је и место где је повеља писана или издата, краљевски двор у Сутјесци.³² Као и у осталим документима из времена Јеленине владавине и овде је коришћено грчко слово *kona* с бројном вредношћу деведесет, које је изгледа било карактеристично за босанчицу, за разлику од српског писања где је коришћено слово *v*.³³

Приликом досадашњих издања месечни дан из датума је рашчитаван као 13. мај, односно у издању Ф. Миклошића као *г̃и̃*. За Миклошићем се у датирању повео Љ. Стојановић, који је сам другачије прочитао дан: *џи̃*, али није у складу са својим читањем променио датирање ове повеље. Овај дан као 16. мај навео је Ст. Куљбакин, у оквиру допуна и исправка које је израдио са О. Гриненталом приређујући *Повеље и писма* I–2. Под 13. мајем ову повељу је дао и С. Новаковић.³⁴ Да је у питању грчко слово *zela* која има бројну вредност 6, а не *г* чија је вредност 3, односно да је дан у месецу 16. мај, прочитале су приликом овог издања и Т. Суботин и И. Шпадијер.

Просопографски подаци

Протовестијар Жоре, 176 (страна), 6 (ред у издању) – протовестијар Жоре Бокшић.

Литература: М. Динић, *Дубровчани као феудалци у Србији и Босни*, ИЧ IX–X (1960) 139–149; Д. Ковачевић, *Žore Bokšić, dubrovački trgovac i protovestijar bosanskih kraljeva*, *Godišnjak DI ВиН XIII* (1962) 289–310; Ђ. Тошић, *Трг Дријева у средњем вијеку*, Сарајево 1987; ССА 3 (2004) 125–130, 135 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 201–205 (А. Фостиков).

Војвода Хрвоје, 177, 14 – велики војвода Хрвоје Вукчић Хрватинић.

Извори и литература: Ф. Шišić, *Vojvoda Hrvoje Vukčić Hrvatinić i njegovo doba*, Zagreb 1902; В. Ђоровић, *Хисторија Босне* I, Београд 1940;

³² О датирању временом и местом у босанским актима: Ст. Станојевић, *Студије о српској дипломатици*, Глас СКА 132 (1928) 36–41. О Сутјесци као двору где се издају повеље: *исто*, 40, нап.6.

³³ ССА 3 (2004) 127, 134 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 177 (С. Рудић), 204 (А. Фостиков); *Poviest hrvatskih zemalja, Bosne i Hercegovine* I, Sarajevo 1942, 826. У претходном броју ССА 4 (2005) дошло је до забуне око тумачења коришћења копе у босанским актима тако да је испало да је споменути непознати писар написао и разрешни рачун Јелене протовестијару Жорету – ССА 4 (2005) 204 (А. Фостиков).

³⁴ Љ. Стојановић, *Повеље и писма* I–2, 496, бр. 251. Видети и нап. бр. 18.

Повелја краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина

С. Ћирковић, *Историја средњовековне босанске државе*; D. Lovrenović, *Istočni Jadran u odnosima između Hrvoja Vukčića i Sandalja Hranića na prelazu iz XIV u XV stoljeće*, GADAR ВиН XXVII (1987) 55–66; J. Мргић-Радојчић, *Доњи краји. Крајина средњовековне Босне*, Београд 2002; ССА 1 (2002) 117–122 (Р. Михалчић); ССА 2 (2003) 167–175, 177 (J. Мргић-Радојчић), 185–190 (А. Фостиков);

Кнез Павле, 177, 14 – кнез Павле Раденовић.

Литература: J. Радонић, *О кнезу Павлу Раденовићу. Приложак историје Босне крајем и почетком века*, ЛМС 211 (1902) 1, 39–62; 2, 34–61; *Земља Павловића: средњи вијек и период турске владавине*. Зборник радова са научног скупа, Рогатица 27–29. јуна 2002, Бања Лука – Српско Сарајево 2003, на више места са старијом литературом, посебно: С. Ћирковић, *Павловића Земља*, 39–43; М. Благојевић, *Државност земље Павловића*, 113–134; М. Маловић-Ђукић, *Кнез Павле Раденовић и Котор*, 203–210; Ђ. Тошић, *Писмо дубровачког посланика Ивана Гундулића о смрти кнеза Павла Раденовића*, 357–366.

Војвода Сандаљ, 177, 15 – Сандаљ Хранић, синовац и наследник војводе Влатка Вуковића.

Литература: J. Radonić, *Der Grossvojevode von Bosnien Sandalj Hranić-Kosača*, AfSIPh 19 (1897) 380–465; Б. Храбак, *Венеција и Сандаљ Хранић у његовом ширењу по Приморију почев од Херцег Новог*, Бока 11 (1979) 199–225; М. Анчић, *Jedan fragment iz života Sandalja Hranića*, Prilozi Instituta za istoriju u Sarajevu 19 (1982) 253–260; М. Анчић, *Просопографске цртице о Хрватинићима и Косачама. Прилог повијести западног Балкана с краја XIV и почетка XV стољећа*, ИЧ XXXIII (1986) 37–56; D. Lovrenović, *Istočni Jadran*, 55–66; *Косаче оснивачи Херцеговине*, Зборник радова са научног скупа, Гацко 20–22. септембар 2000, Билећа – Гацко – Београд 2002, на више места са старијом литературом, посебно: Ђ. Тошић, *Дио Сандаљевог депозита за побочну грану племена Косача*, 261–268; Р. Михалчић, *Идејна подлога титуле херцег*, 318–341; Б. Храбак, *Јадран у политичким и економским настојањима Сандаља Хранића и Степана Вукчића Косаче*, 390–412.

Тепчија Батало, 177, 15 – Батало Шантић, зет војводе Хрвоја.

Литература: ССА 4 (2005) 184–185 (С. Рудић). Видети и: Р. Џивковић, *Економско-социјалне промјене и босанском друштву у 14. и 15. стољећу*, Tuzla 1986, 20–28–29; *Српски биографски речник*, Нови Сад 2004, 442 (С. Ћирковић). Видети и под *Дипломатичке одлике – Унутрашња анализа*, нап. 30.

Александра Фостиков

Краљица Јелена, 117, 18 – босанска краљица Јелена Груба (1395–1398).

Литература: ССА 3, 125–140 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 182 (С. Рудић), 193–207 (А. Фостиков); ССА 5 (иста, *Четири писма*); А. Фостиков, *Јелена Груба, босанска краљица. Босна крајем 14. века (1395–1399)*.

Краљ Стефан Дабиша, 117, 29 – босански краљ Стефан Дабиша (1391–1395), муж краљице Јелене.

Извори и литература: *Poviest hrvatskih zemalja, Bosne i Hercegovine I*; С. Ћирковић, *О „Ђаковачком уговору“*; исти, *Историја средњовековне босанске државе, 170–174*; Р. Anđelić, *Studije o teritorijalno-političkoj organizaciji srednjovekovne Bosne*; Ђ. Тошић, *Двије повеље босанског краља Стјепана Дабише*. Остало видети у ССА 3 (2004) 130–133, 135 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 173–192 (С. Рудић), 199 (А. Фостиков); рад С. Рудића у овом броју.

Установе и важнији појмови

Следећи појмови већ су спомињани у претходним бројевима Старог српског архива: *привилегиј, повеља, запис (176, 1; 177, 17, 28)* – ССА 2 (2003) 53 (Д. Живојиновић); ССА 3 (2004) 139 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 189–190 (С. Рудић); *царина, даћа (176, 2; 177, 9, 20, 21)* – ССА 4 (2005) 206 (А. Фостиков); *кнез дубровачки (176, 4)* – ССА 1 (2002) 50, 52 (Н. Порчић); ССА 2 (2003) 192 (А. Фостиков); ССА 3 (2004) 137 (А. Фостиков); *властела дубровачка (176, 4, 8; 177, 11)* – ССА 2 (2003) 27 (Н. Порчић); *протовестијар (176, 5, 6)* – ССА 1 (2002) 51 (Н. Порчић); ССА 3 (2004) 137–138 (А. Фостиков); *слуга (176, 6)* – ССА 3 (2004) 139 (А. Фостиков), 148 (С. Рудић); ССА 4 (2005) 189 (С. Рудић); *властела (177, 13, 16)* – ССА 3 (2004) 137 (А. Фостиков); *русаг босански (177, 14)* – ССА 3 (2004) 148 (С. Рудић); *војвода (177, 14)* – ССА 1 (2002) 112 (С. Бојанин), 125 (Р. Михаљчић); ССА 2 (2003) 80–81 (С. Рудић), 152–153 (М. Шуица); ССА 3 (2004) 149 (С. Рудић); *кнез (177, 14)* – ССА 1 (2002) 52 (Н. Порчић), 125 (Р. Михаљчић), 140 (А. Веселиновић); ССА 2 (2003) 151 (М. Шуица), 192 (А. Фостиков); ССА 3 (2004) 120 (М. Шуица), 139 (А. Фостиков), 149 (С. Рудић); *тепчија (177, 15)* – ССА 2 (2003) 80 (С. Рудић); ССА 2 (2003) 176 (Ј. Мргић-Радојчић); ССА 3 (2004) 14 (С. Мишић), 28 (Ј. Мргић-Радојчић); ССА 4 (2005) 191 (С. Рудић); *госпођа (177, 18), кира (177, 18), господин (177, 28)* – ССА 1 (2002) 52 (Н. Порчић); ССА 2 (2003) 176 (Ј. Мргић-Радојчић), 192 (А. Фостиков); ССА 3 (2004)

Повеља краљице Јелене Дубровчанима о укидању царина

27 (Ј. Мргич-Радојчић), 121 (М. Шуица), 137 (А. Фостиков); ССА 4 (2005) 104 (Ј. Мргич-Радојчић), 205 (А. Фостиков).

Велможе, 177, 13 – назив за припаднике горњег слоја властеле.

Литература: *ЛССВ*, 75 (Н. Лемајић).

Властелинчићи, 177, 16 – ниже племство у средњовековној Србији и Босни.

Литература: *ЛССВ*, 91–92 (Р. Михаљчић).

Топографски подаци

Стон (Stagno), 176, 2; 177, 10, 22 – Стон на Пељешцу. Спомиње га и Константин Порфирогенет у X веку. Стон је био и друга престоница хумских кнезова. Према уговору бана Стјепана II, 1333. године Стон је дошао у руке Дубровчана. Ту је Општина постављала своје кнезове и држала посаду, а налазио се и трг соли, рибе, вина и уља.

Литература: М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 110–111; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*, Београд 1996, са старијом литературом.

Маслине, 176, 2; 177, 10, 22 – Тачне границе територије породице Николића, господара Поповог поља, нису познате детаљно као ни сва места која је ова кућа држала у тзв. Сланском приморију. Ипак, ова повеља доноси податке која су то два места у Приморју на путу од Дубровника до Стона, макар привремено припадала овој породици: Маслине и Слано. М. Вего каже, да се село Маслине налазило „као и данас код Стона“. Међутим, оно је сада познато под именом Замаслине. Налази на путу од Сланог ка Стону, испред Малог Стона. Током новог сукоба Општине око царина са породицом Николића, који је започео пре фебруара 1416. године, Дубровчани траже да Гргур Николић укине *нову, прво никада не бившу царину пред Стоном*. Тада се као проблематичне, наводе царине у Попову и у Заблатку, данас локалитету код Стона. О укидању нове царине у Заблатку, Гргур је издао повељу 6. јула 1418. Ипак, иако овде није реч о Маслинама него о Заблатку, можда се горе споменуте речи о *никада не бившој царини* управо односе на ону царину у Маслинама испред Стона, коју су некада успоставили Милиша и Петар Николић.

Литература и извори: М. Пуцић, *Споменици србски* I, 141–142, бр. 253–254, Примедбе XVIII–XIX; И. Синдик, *Дубровник и околина*, Насеља и порекло становништва 23 (1926) 27; М. Динић, *Хумско-требињска властела*, 326–327, 331–333, за Заблатак у регистру 763, 783;

Александра Фостиков

С. Ђирковић, *Историја средњовековне босанске државе*, 187; М. Vego, *Naselja bosanske srednjovjekovne države*, 73. Видети и изнад, нап. бр. 25.

Слано, 176, 2; 177, 10, 22 – Слано се налази на мору између Дубровника и Стона. Било је у поседу босанских владара до 15. 01. 1399. године, када га је краљ Остоја продао Дубровчанима, заједно с осталим селима између Курила и Стона. У Сланом се налазио фрањевачки самостан, а ту је боравио и кнез кога је именовано дубровачки кнез.

Литература: И. Синдик, *Дубровник и околина*, 136–137, М. Vego, *Naselja*; Р. Анђелић, *Srednjovjekovna župa Primorije u Humskoj zemlji*, 27–40; С. Мишић, *Хумска земља у средњем веку*.

Сутјеска, 177, 31 – Краљева Сутјеска представљала је једно од столних места владара. Видети: ССА 4 (2005) 192 (С. Рудић); М. Поповић, *Владарски и властеоски двор у средњовековној Босни. Прилог проучавању физичких структура*, Зборник за историју Босне и Херцеговине 2 (1997) 1–21.